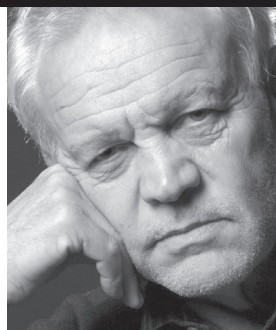

Kristijan Muck

Zavračam krivdo

*Nič temnejšega ni
od jasne govorice
in nič resničnejšega ni od pesmi,
ki je razum ne more zapopasti.*

Edvard Kocbek, *Lipicanci*

Od nekod je prišlo. In zdaj nosim križ. Mi ga je naložilo moje rojstvo? Ali sta ga zbili skup zgodovina, v katero sem bil položen, ter okoliščine dogajanj v življenju? Križ, ki sem si ga z leti nadel, je en sam in je križišče smeri. Ni simbol vesoljnega sveta, ampak čudaški izdelek, na katerega sem razpet in sem hkrati on sam, saj sem si ga napravil iz plotov, ki opredeljujejo tisto, kar naj bi bilo naša dežela in kultura. Nalepili so se name, njihovi žebliji so rjasti, zakrivljeni in pomagajo, da začne človek s tem presahlím lesom živeti, biti del njega in ga prenašati.

A kaj hočem povedati s to ostarelo parabolo? Nič drugega kot to, da sem si z dosedanjo potjo, za katero priznavam, da je opotekava, osvojil dovolj različnih smeri in s tem prostora, da mi ni treba dovoljevati opazovalcem in razmejevalcem slovenskih kulturnih vrtičkov mnjenja, češ, nihče ne bere tega, kar pišeš.

Leta 2001 sem v septembrski številki te revije objavil esej *Zakaj križani*. Ko pa sem ga zadnjič šel brat – hotel sem videti, kako je z njim, v kakšnem odnosu bi bil do drugih esejev, ki bi jih nemara sestavil v skupno knjigo – sem spoznal, da je od objave preteklo več in drugačnega časa, kot bi si bil lahko mislil. V tistem času me je namreč – kot še koga – močno vznemirila DZS, drzni znanilec sprememb. Pisal sem tedaj med drugim tudi o tem znanilcu. Da ne bo pomote. Že tedaj sem vedel, da tega ali njemu podobnih sprememb arjev moje besede ne bodo dosegle. Človek pač stori, kar

zmore. Ali pa naj bi šel pred njihove na novo osvojene prostore in si zlił polno kahlo dreka na glavo? Kajti kaj za hudiča je tisto, kar bi to deželo in ta svet zdrazilo do tiste meje, da bi raznovrstni drzneži izgubili občutek za mero in svoje dostojanstvo ter se lotili kakšnega resnega – branja? Lahko bi s tem vsaj za hip presekali časovno zanko, v katero se je ujelo človeštvo in se po njej njegova glavnina vse hitreje vrti, da bi ujela svoj rep. Majčkena, minorna manjšina pa poskuša izstopiti iz drveče kletke, v kateri so skupaj vklenjeni razum, narava, vera vase in svobodna razpoložljivost tako z videzom kot s stvarjo. Vse zaman! Že v prejšnjem stoletju je bilo tako rekoč dokazano z razgledi v svetlo prihodnost, v našem tisočletju pa z mračnimi pogledi v retrovizor zgodovine, da je vsaka beseda nič več in nič manj kot prekleta ideja.

Tisti znanilci sprememb kakšne posebne drznosti v resnici tedaj niso potrebovali. Križ pa je, in v tem je ogromna razlika med takratnim in zdajšnjim časom, da se je znanilska miselnost na veliko razpasla in postala življenjska filozofija ekonomizma ter se s tem razlezla vsepovsod, v šolstvo, znanost, umetnost, da o medijih niti ne govorimo. Poudarjam, da pri tem ne mislim na vpliv takšne ali drugačne, te ali one politike, ampak na našo občo miselnost. Aktualna sredinskost politike je povezana prav s tem, da se je znanilski egalitarizem razvil zelo visoko. To je seveda spet neposredno povezano s svetovno naravnanoostjo. A z bistveno razliko. Tako imenovane stare nacije vedo, da je kultura izvor kvalitete. Kaj pa bo s svetovno revščino, ko se bo ta vpela ali pa spopadla z na novo nastajajočimi gospodarskimi tigri? O zobovju globalnih fašizmov prihodnosti ne moremo vedeti kaj dosti.

Tržna uspešnost! To!

Čemu se torej ukvarjam s svojim križem? Zaradi lastne neučinkovitosti, kajpada. Hermetizmov, ki jih nihče ne bere? A kako naj sicer vso to vražjo kompleksnost zajamem v enotno in dojemljivo snov? V zgodbo, pesem, dramo. Ali vsaj v projekt, performans, happening, v nor, brezkompromisen izziv. Na koga naj se obrnem? Kje naj hlapec svetovnega histerizma in deželnega ozkosrčnega malodušništva, prekritega z bobnanjem po svojih prsih, išče pravico?

Kje je razumnik, ki bi ga brigala tista resničnost, ki ni golo posnemanje? Kdo je vernik, ki bi se zmenil za vprašanje o nedojemljivosti resnice? Čeprav bi vse to moralo biti nehanje slehernega izmed nas. Naj se obrnem na očeta, ki mi je še pred spočetjem naložil križ, s katerim sem začel to pisanje? A kdo je to? Bog ali moj lastni oče? Moja očetnjava? Materinsko človeštvo?

Tisti esej pred leti je bil, ko ga zdaj primerjam z "razvojem dogodkov", bolj ali manj tudi sam znanilec. Vse več lahko zasledimo analitičnih

zapisov, esejev o globlji obupnosti situacije v svetu in pri nas, ki je skrita pod skorjo propulzivnosti, ugodnih statističnih podatkov o gospodarstvu (ki pa se lahko zaobrnejo od danes do jutri ter s tem vselej znova dokazujejo, da je najbolj relativna teorija tista, ki splošnost personificira v posebnost), vmes pa celo o zadovoljstvu Slovencev s svojim življenjem. Ob tem, da smo notorično samomorilski. Čeprav je velik del naše dežele posejan z ličnimi hišicami in vrtovi ter se vozimo v imenitnih avtomobilih.

Kakšen čuden križ? Po eni strani tako, po drugi pa ne. Za enega sijajno, za drugega pogubno, za en del sveta optimistično, za drugega iz oči v oči z lakoto in smrtjo. Članki, zapisi, knjige vse to analizirajo. In?

Nič.

Celo svetovna in lokalna politika vse to nekako sprejemata. Vsepovsod se namreč plazi – demokratičnost. Zdi se, da vsi nekako prisluhnejo razlogom za razkol med razvojnim optimizmom in temeljno človeško negotovostjo. Tudi najvplivnejši in morda celo najmočnejši. A nič. Kljub vsemu grozi svetu ob določenih premikih nagla – spomnimo se Jugoslavije – sprememba na slabše, morda tudi v atomsko katastrofo. Lahko da je ta bliže od tiste s pregretim ozračjem, ki je zdaj v modi. Sicer pa se obe, jedrska in klimatska, lahko povežeta. *Feedback*.

Kako da vse teče naprej? Je to postmoderna irelevantnost? Kdo ve, morda pa vsi po vrsti kljub vsemu premalo berejo! In seveda ne mojih umotvorov, ampak – tudi v kulturnih okoljih – filozofije, znanosti, literature o tistem, kar je na meji realnega, kar je nedoumljivo. Česar pa tudi ni enostavno brati. Ker sega onkraj dojemanja besed in jezika. Niso dovolj elitni koncerti, razne bienalne ekshibicije, provokativni projekti in podobna medijsko ali tržno podpirana kulturna dejavnost. Umetnost bi nas morala sprovocirati tako daleč, da bi se posameznik kot individualni subjekt začel prebijati prek ugodja ali lepote do tam, kjer bi ga v poistovetenju z mejnim položajem vprašanje lastne eksistence zvezalo z odgovornostjo za drugega.

Misel, ki sem jo zapisal, je reciklaža, vse to že od zdavnaj vemo in poznamo iz umetniške prakse! Tudi sam sem se že zdavnaj v svojem performansu plazil po blatu in z impulzi trgal iz sebe čudaške verze.

Strah. Strah. In še enkrat strah. Ali prikrit ali očiten, prisoten je povsod. Resnični veliki brat! Opazuje nas, motri predvsem iz medijev. Kot TV-dnevnik, kot propaganda tekmovalnosti, med drugim na primer z obvladovano srhljivostjo tekem v formuli 1, o katerih nihče ne pomisli, da spodbujajo k cestnemu divjanju in reklamirajo porabo fosilnega goriva. Rad bi videl politika, ki bi se drznil temu upreti! Izjedanje človeškega naravnega vitalizma pa poteka s truščem v glasbi, s predoziranjem

nerelevantnih podatkov, z različnimi sevanji. Strah, njegova prikrita pompoznost, je zdaj prisotna že v tem, kako so narejene oddaje o živalih ali o drugih dokumentarnih dejstvih. Množice mnenjskih preprodajalcev nas zasipajo z ugotovitvami o zdravju, seksu, političnih aferah, o porabi vsega, kar je sploh možno. Kaj bi našteval! Saj vse to vemo!

In nič.

Kako izvabiti iz drugega in iz sebe drznost, ki ne bi bila zgolj videz, surogat, provokacija, ampak tudi poseg v bit in bistvo človeka in sveta?

Kako biti drzen?

S totalnim uporom, z radikalnim posegom vase, s tem, da svoje življenje prepustiš na milost in nemilost okoliščinam ali drugemu? Da se žrtvuješ? Za koga? Čemu? Kakšen je sploh lahko rezultat? In kakšna količina žrtvovanja je potrebna? Kdaj se tehtnica zavestnega predajanja smrti nagne na stran pravičnosti? Lahko preide v ljubezen? Ne vemo. Preteklo stoletje je opravilo z iluzijami o čem takem. Prav zato je danes videz demokratičnosti zabilisal paradoksalno mejo med voljo do nemoči in vdanostjo v brezmejnost simulakra.

Je torej križ to, da se poskušaš nekako izvleči iz tega? In si moraš najprej vse to naložiti na rame? Potem pa poiskati drznost, v čem? V nečem, kar ni običajno, kar v javnosti prikrivamo? V nežnosti?! Do koga vendar? S kom najti skupno zaupnost? Da bi dojel tvojo zraslost s svetom, v katerem besede niso le jezik, v katerem podobe niso le spomin, glasba ne le arhitektura zvokov? Kako takšen odnos vzpostaviti ne le z enim ali z dvema, tremi, ampak z množico, skupino? Skupino, ki se ne zavezuje ničemur? Kako ničemur? Je to možno? Nežna drznost? Je to umetnost, ki se razpira? Ki je odprta poti v ljubezen? A kaj je v nji lahko res držno? In ob tem še nežno?

Ha!

Mislím, da sem okoli leta 1965 na enem izmed svojih samotnih potovanj po Evropi – takrat nobeno potovanje ni bilo enostavno – sedel v neki špelunki v Neaplju. Prvič sem videl, da ljudje jedo sivkaste, neugledne školjke, ki jih je vse polno na obrežnih morskih skalah in jih imenujemo pedoči. Debela, majhna ženska, takrat se mi je zdela starejša, a je verjetno imela kakšnih štirideset let, je z velikega kupa grabila školjke, jih odpirala in naglo goltala. Vmes je pogledovala okrog sebe, in kadar se ji je zdelo varno, jih je zajela polno pest in si jih stresla v obilni dekolte. Je bilo to zanjo, za njene otroke, za družino? Ko je odšla, sem ostal sam. Nenavadno ostra in nežna rumena svetloba je padala skozi okno na sivkasto steno in zeleno mizo, po kateri so lazile muhe. Na njej je bilo tudi moje zapestje. Presunilo me je. To bi moral naslikati. Točno takšno, kot je bilo. Ampak.

To bi bilo drzno. In z vztrajno slikarsko nežnostjo bi bilo v umetnosti tisto, kar bi ljudem povedalo nekaj novega. Novega? Tedaj sem že bil igralec, a s sodobnim ali starejšim slikarstvom sem bil dobro seznanjen. Sam ali s Stupičevimi, s svojo sestro in Gabrijelom, tudi z nečakinjo Lucijo, sem že kot srednješolec hodil v Benetke na bienale, zatem pa sem obiskoval, v glavnem sam, galerije in muzeje, tudi predstave, od Amsterdama do Varšave, od Berlina do Aten, od Londona do Madrida in še in še. Seveda pa tedaj kakršen koli realizem ni bil, danes bi rekli, v trendu. Zakaj torej prav tista vizija? Ker je nato čez leta v slikarstvu prišlo ob drugih usmeritvah do tako imenovane nove podobe? Ne. Čas kot okvir delovanja – vsaj v umetnosti – ni pomemben!

In sploh. Kakšna so bila moja pota? Z leti, ko sem naredil križ čez likovno ustvarjanje – v mislih imam svoje konkretistične razstave in performanse –, me je vse bolj vleklo in tudi potegnilo v “brezno” filozofije. Zapletenosti, hermetizma, odtujenosti od vseh. V gledališču, na AGRFT, v literaturi, umetnosti. Skorajda tudi v življenju. Doslej sem imel dva sogovornika, pokojnega Francija Zagoričnika, ure in ure sva govorila po telefonu, ter Tarasa Kermaunerja. Obema sem posvetil knjigi. Franciju *Apno, ogorki*, Tarasu *Antigonino zrcalo*.

Taras je v svojih knjigah nenavadno iskren. Avtorefleksija avtokritika. ARF, AK. Dvoje znakov iz njegove “kratitščine”, kot sam humorno imenuje sistem okrajšav za pojme, ki so med bolj temeljnimi v njegovi Tiji-Fiji. Teologiji, filozofiji. Sam piše o tem, da jih je zaradi kratic veliko obupalo in ga nehalo brati. Seveda pa – in tu se vnovič odpira vprašanje volje do napornega branja in sposobnosti presojanja relevantnosti hermetičnih besedil – tudi zaradi pojmov Drugega in Drugosti, Ljubezni do Drugega kot Drugega.

A priznajmo, dandanes je ogromno kratic, o katerih ne vem dosti. SIOL. ASDN. USB. ABS. Itn. Resnično, ne vidim razlike med temi in tistimi, ki sem jih nekoč še razumel: CK KPS, VKP(b), RLO, OLO, Naproza. Ne bom prevajal. Naj kaj ostane za arheologe. Oho! Prav majhen sem bil priča izkopavanjem na območju današnjega SAZU (kratica!) in takrat sem nekaj let govoril, da bom arheolog, ko bom velik. Morda ima moj hermetizem kakšno zvezo s tem? Z izkopavanji ali s SAZU-jem? Tudi sam, a le zase, uporabljam kratice. Na primer:

ZK-6. Kaj je to? Stran v rokopisu, na katero zdajle pišem esej. *Zavračam krivdo*. ZK.

Krivdo zaradi česa? Ker v resnici nisem ničesar spremenil. V svojem življenju še morda. O svojem pritajenem odrešeništvu pa raje ne bi posebej razpredal, saj leze in se zliva iz vseh por mojega pisanja. Sem vsaj

kolikor toliko verodostojen znanilec sprememb? To bi konec koncev lahko bila tudi umetnost. Znanilka drznosti. Ne znanilka, ampak kar neposredno. Iskrenost drznosti.

Ja. To bi utegnilo biti to.

Drzna iskrenost.

V svojih spisih sem se doslej še kar odkrito spovedoval. A vseh grehov ne bom nikoli javno priznal. Nekaj mora ostati še za samotno kesanje. Osebnost in do smrti. Kaj bi metal kosti opravlјivcem! Opravlјivcem? Saj bo ta esej bralo malo ljudi. Morda nekoč knjižni arheologi.

Kljub vsemu. Večkrat sem pisal o zlu. V vsakem izmed nas. Zadnjič sem z velikim zanimanjem v Sobotni prilogi Dela prebral članek o tej temi. In, priznam, sram me je, nisem vedel, da je Hannah Arendt pisala o tem. Premalo berem! A vendar sem tudi – ponosen. Ker sem si mnenje o zlu v posamezniku oblikoval sam. In celo z lastno izkušnjo. Čeprav je bila igralska. Ne bom ponavljal. Berite! Knjiga *Med krinko in obrazom*. Avtor K. M.

Da se zlo pojavlja vsepovsod, da bi ga morali v tistem trenutku, ko ga opazimo, zaustaviti, ker bi s tem nemara preprečevali njegovo nalezljivost, širjenje, o tem pa sem pisal že prej. Se ne motim, da že takrat, ko sem počel grdobije, o katerih se še nisem izpovedoval?

Evo. Ena izmed njih.

Bil je dan premiere. *Amandus*, film po Tavčarjevi povesti. Igram enega izmed treh sinov, ki pobijejo kanonika, ker je papist, sami pa so v Loškem gorovju prikriti luterani. Režiser: France Štiglic. Okrog poldneva tistega pomembnega dne sem naletel na drugega režiserja, gledališkega, mladega, ki se je tedaj precej uspešno uveljavljal, na Dušana Jovanovića. Beseda je dala besedo, konjak je sledil konjaku, lokal lokal. Komaj še pri sebi sem zvečer sedel v vrsto za slovesne goste. Dogajanja na platnu nisem kaj prida prepoznal. Spominjam se, da sem se kljub pijanosti ob poklonu na odru bal, da se bom vsak trenutek prevrnil. Naslednje, kar sem tudi pozneje obdržal v spominu, je bil sprejem po premieri. Doma pri režiserju Štiglicu, v vili nekje v bližini Narodne galerije. Poleg Borisa Kralja, ki je igral Amandusa, je bil tam tudi prof. Konjajev, znani ljubitelj umetnosti, kolega mojega očeta na Agronomski fakulteti. Zgodila se je moja prva svinjarija. Na veliko sem začel govoriti čez svojega očeta. Da je bil med vojno oprezna rit, ker ni bil v partizanih. In da sploh ni resen človek, ker veruje v Boga. Prof. Konjajev je bil ogorčen. Bil je ruskega rodu in z vso vehementnostjo, odličnostjo razumnika ter z velikim spoštovanjem, zame presenetljivim, je vzel v bran mojega očeta. Sledila pa je še ena svinjarija. Pograbil sem s pladnja obložena jajca in jih začel metati v steno, kričal

sem, da je to vse skupaj buržoazno sprenevedanje, kič in gnus. Konca teh dogodkov se ne spominjam. Naslednjega dne ali pozneje je, v nasprotju z nekaterimi mojimi drugimi vratolomnostmi, nekaj o teh dogodkih prišlo do moje družine. Ne vem, ali tudi to o očetu. Mama Aranka je bila energičnega mnenja, da se moram opravičiti režiserju Štiglicu oziroma njegovi ženi zaradi posvinjanih sten. Nabavil sem šopek in šel tja. Štiglic me je hladno, rahlo smehljaje se sprejel in naglo odslovil. Dejanja v zvezi s svojim očetom si ne odpustim. Zadnje mesece njegovega življenja, ko je slep in nepokreten ležal v domu za ostarele na Koleziji, sem mu skoraj vsak dan bral iz *Svetega pisma*. Bedno. Ne vem, koliko mi je lahko sledil. Vsekakor je bilo tisto moje branje – laž.

Mislil sem, da mi bo, ko bom to napisal, odleglo. Ni.

Kljub vsemu pa sem v tem ubožnem času in ubogem svetu med človeško – smetano. Dokler se lonec boginje Gaje ne prekucne v katastrofo, sem in ostajam bog bogov. Kot slovenski državljani lahko potujem kamor koli. Če bi kje v kakšni afriški vasi kaj "zamočil", bi se seveda težko izvlekel. A obračajmo kakor koli, na tem svetu sem brez bogastva – *the rich one*. Ne da bi za to imel kakšne zasluge.

Možnosti za nekakšno svobodo v okviru svetovne vasi so zame ustvarili neki drugi ljudje.

In kljub vsemu nosim križ? In morda krivdo?!

Ja. Več križev ko mi je z leti naloženih, bolj čutim, da nisem le državljani sveta. Kot sem se močno trudil postati do konca prejšnjega tisočletja. Vse bolj se čutim zavezanega neznancem. Vsem, ki so – ne le v naši deželi – tako ali drugače trpeli, poginjali. Ne da bi prav vedeli, za kaj. In če so mislili, da vedo, je bilo to slepilo. Kajti nihče, tudi noben voditelj, ne ustvarja dogodkov. Pač pa se dogajanje s človekovim minevanjem, predvsem pa z osebnimi odločitvami, spreminja v prst, iz katere rastejo dejanja, ki o samih sebi ne vedo nič. A so kot valovanje časa nežna drznost. In kot zgodovina drzna iskrenost.

Vse preostalo nakladanje je potvarjanje in beda. Posameznikova in državna. O tistem, kar imenujemo zgodovina, bi morali razmišljati drugače. Med drugim seveda z osebno odgovornostjo. Predvsem pa z novim, drugačnim umevanjem časa.

Tu pa smo pred vprašanjem, ki je izjemno zapleteno, težko razumljivo in bi terjalo ogromno vedenja o najsodobnejših dognanjih znanosti. Iz njih naj bi črpali tudi tisto, kar smo doslej razumeli kot metafiziko. Oziroma kot filozofijo. A sodobni metajeziki lahko zdrsnejo v teleološki sistem, ki se nanaša sam nase in ustvarja tavitološko resnico o dokončnosti človeškega uma. Pot, težnja, trud, da bi pobegnili umskemu samozadovoljevanju,

pa je zapleten. Njegove smeri so na prvi pogled tudi videti zaprte same vase, torej hermetične. A vendar jih je možno odpirati. S konkretnostjo posameznika, subjekta, individualne osebnosti. Možgani ne bodo nikoli razumeli samih sebe. Lahko pa doumevajo tisto, kar omogočajo slutnje, ki se razkrivajo v ustvarjanju, ki se pojavljajo v umetnosti in kot človeški stik delujejo v kulturi.

V vsem tem pa, tudi če dobivaš rezultate, ki so v skladju s tabo, moraš vselej znova začeti v neznanem. Z neko zavestjo, da naj se ustvarjanje in z njim odnos do človeka in razmerje do sveta, če želi biti neposredno, začne v ničtem izhodišču. Ki ni točka nič niti neko središče niti ne videz nekakšnega v neskončnost segajočega oboda. Šele s takšnim večstranskim pristopom lahko razmejujem strukturo od nereda. Pri tem je takšno "področje" ali fokusirani detajl ali zajetje občih zakonitosti nekega zaznane procesa. Čas, brez katerega za zdaj naših opazovanj ni, bi lahko obšli s pojmom večnosti. Vendar bi ta lahko bila tudi kaos. In kot je neizrekljiva večnost, tako je kaos nepredstavljljiv. Če takšno dvojnostno situacijo kljub vsemu poskušamo prestaviti v podobo, lahko izrečemo, da so vijuge, premice, točke izhodiščna projekcija človeka v njegovem nanašanju na svet. Nekakšno likovno področje (Gestalt?), ki pa je takoj podvrženo času. Času človeka, a tudi tistega, kar zmoremo vedeti o dinamiki vesolja. Pri tem je vzgib naše misli v paradoksalnem precepu, ker je njegov statični začetek, ki "zapušča" nepredstavljljivost kaosa, hkrati že v neizrekljivosti večnega. Iz takšne nedoločljive, drznem si reči, kvantne sfere izhaja govor kot dinamika skupnih človeških ugotovitev o svetu (arhetipi?), jezik kot statika, nezavedna struktura o osnovnih likih zaznavanja. Beseda je torej s tem mera naših predstav. Ali ji lahko uidemo? Drugam. Lahko prehitimo njeno neopredeljivo smer, ko s človekovim časom izginja, a obenem kot znak poskuša kljubovati minljivosti?

Je res, sem si prav zapomnil, kar sem neke bral? Da je namreč geometrija notranji izraz oziroma razgraditev svetlobe na njene najosnovnejše elemente? Naša razmišljanja bi morala izhajati iz takšnih videnj. Tudi če to, o čemer pišem, ne drži povsem – končno nisem znanstvenik, na tem mestu vendar pišem le esej –, bi umetnost brez vselej znova neizprosno doslednih odnosov do sebe, človeka in sveta dejansko končala svojo pot. Vendar je zadnje stoletje, kar zadeva človeško vodenje o osnovah in viru sveta ter lastnega mišljenja, prešlo mišljenjske okvire hegeljanstva, deloma pa tudi preostalih velikih filozofskih sistemov. Poleg "trikotnika" dialektike tudi preostali geometričnosti? Ali celo binarnosti?! Bi kaj takega lahko pomenilo, da umetnost poskuša ubežati svetlobi? V tej smeri raje ne nadaljujem.

Ker je beg prek svetlobe izstop iz vesolja? Časa? Pameti?

Je to tisto, kar bi lahko bilo Drugost?

Žal je večina tistega, kar najnovejša umetnost trži kot sodelovanje s sodobno znanostjo, v glavnem poveza s sodobno tehniko oziroma tehnologijo. V tem pa je temeljna razlika med iskanjem v brezpotju svojega mišljenja in njegovih relacij s svetom ter zavijanjem vznemirljivih artefaktov, projektov, literarnih izmišljij v celofan inovativnosti.

Izhod v vsem tem je človekovo naprezanje, da bi presegel danost, kakršno sicer občuti v svoji subjektivni in človečnostni identiteti. Zakaj izhod? Zaradi zavedanja, da je uklenjen med rojstvo in smrt. Spreminjanje optike med "zvenom" detajla in arhitekturo dojetanja, tako sebe kot drugih, je lahko gibljiva "podoba", v kateri se odpirajo možnosti za medsebojno primerjavo, komponiranje različnosti, katerih bistvo je vselej drugačno. Po Heisenbergu so atomi sestavni delci opazovalnih položajev. Mar se s takšnim umevanjem sveta ne približujemo tudi vprašanjem o estetičnem in etiki?

Občutje o vsem zgoraj povedanem je bilo v prvem desetletju mojega življenja v umetnosti zaradi svoje kompleksnosti popolnoma zmedeno. Sčasoma se je prav z vztrajanjem pri iskanju tako zapletene diferenciranosti sveta, pa tudi enostavne formule o njem, v mojem ustvarjanju združilo dvoje med sabo na videz izključujočih se področij. Kaos in red. Knjiga *V tkivo ognja* (1986) ter projekt *Razporedja* (1980). Če smo pozorni na letnici, navedel sem ju v časovni "retro-gradnji".

Osebo eksistencialno brezno, ki se je – verjetno ne naključno – pri tem odprlo, sem najprej poskušal preseči z nadaljnjim kombiniranjem zmede ter urejenosti kot iskrenosti v harmonizaciji sebe in sveta v sebi. Zaradi slutnje o skupnem viru ustvarjalne dejavnosti na vsakem področju, ki se mi je v takšnem delu poglobljalo, ki pa obenem vodi k še večji občutljivosti za družbena vprašanja, se je ob kaosu in strukturi pojavila parabola, napon med človekom in znakom. Drugi je izhajal iz raziskav za knjigo *V tkivo ognja* in obenem za projekt *Razporedja*. Šlo je za konkretna iskanja, za izjemno plodne stike s Francijem Zagoričnikom.

Vprašanje o človeku pa se je medtem ves čas odpiralo z občutjem odgovornosti do bližnjih (rojstvo hčera), z dojetanjem smisla (tudi erotične) ljubezni ter z vse bolj zavzetim vpraševanjem tako rekoč temeljnega vprašanja v moji ustvarjalnosti že od približno šestnajstega leta starosti, namreč, kaj je resničnost besede ter kaj bi lahko bilo onkraj naše dejavnosti kot resnica biti in bivanja.

Vse to me je oddaljevalo dotedanjim kolegom, gledališču, a tudi stikom na področju literature.

V tem novem zapletanju, razcepljenosti in lastni spremenljivosti v diferencirani celovitosti sveta je že omenjeni knjigi in projektu sledil niz drugih, obenem pa se je – tokrat kot kontingentni slučaj – zaostrovala politična kriza nekdanje družbene in državne ureditve. Slutnja o ustvarjalnosti, ki je vir človečnosti in s tem našega dojemanja sebe v svetu se je zato preoblikovala v zavedanje o nuji po uveljavljanju neposrednosti življenja kot dejavnega iskanja svoje resničnosti. Vprašanje resnice kot nedosegljivega področja za komunikacijsko idejnostjo pa je ostajalo cilj, iskanje smisla, kakršnega sem lahko zasledil v sijajnem pisanju Tarasa Kermaunerja. Z njim sem nekako od takrat ostal tudi v tesnejših, ustvarjalnih stikih.

Doživetje drugega kot drugega v osebni ljubezni ter obenem strah za skupnost (bližnjih in svoje kulturne sredine) in groza izročnosti v žrtevnost vojne v tedanjem SFRJ (ali tudi siceršnje iz strukturnih neskladij naše civilizacije izvirajoče katastrofičnosti) sta v meni dodatno odprli vprašanje eksistence, božjega, Drugosti. Zaradi vsega tega sem se precej zavestno, domala razumsko odločil, da se lotim pisanja teksta, ki bi na eni ordinati odpiral ontološka vprašanja v navidezno sveti igri sveta, na drugi pa vzpostavljaj širše časovne dimenzije posameznika, ki je z njimi določen v nekem prostoru. To sem raziskoval v dramah, ki sestavljajo sklop *Imena igre*.

Seveda je jasno, da ob takšni odločitvi odslej nisem nadaljeval procesov iskanja projektov v smeri postmoderne. Kot takšnih sem se jih sicer zavedel šele po splošnem prodoru teh usmeritev. Nikakor ne zanikam, da so takšna iskanja ustrezen poskus odgovora na ideološkost dotedanjih, tudi modernističnih in avantgardističnih usmeritev. Vendar se postmoderna vse bolj izgublja v “mehkobi” oboda, ki sem ga omenil kot možno področje za ustvarjalno izhodišče, saj se pojavlja kot simulaker samozadostne izpolnjenosti sveta. Včasih pa tudi kot umetniški suspenz, ki je neizpolnjenost želje.

Ob tem pa je pri zapeljevanju množic današnjega kapitalskega trga pomembno izhodiščno osrednje človekovo mesto, kakršno sem tudi omenil na začetku. V središčnici oboda, po katerem svet današnjega človeštva lovi samega sebe, stoji ego kot identifikacija z zgodbo o sleherniku, ki v svojem trpljenju ali grotesknosti nikakor ni – jaz. Gre za absurdnost mimeizma, v katerem zasvojenost s posnemovalnostjo daje vtis, da smo ljudje sposobni podati realno zgodbo o resničnosti. To je v osnovi tautologija, o kateri sem pisal maloprej. Vase zazrti jeziki producirajo navidezno resnico o nesmislu osebnega, individualnega, neodvisnega bivanja in s tem ustvarjalnosti kot dialoškega iskanja stikov med samostojnimi posamezniki. To

je svojevrsten avtizem svetovnih razsežnosti. Zato se dogaja, da današnja tako imenovana razvita demokracija z uokvirjanjem pogodbenega dialoga v funkcijo svobodnega razpolaganja s svetom izločuje vse, kar nima atributov tržnosti. Ko bo smisel kapitala presegel pomen ustvarjalnosti, bo naš razvoj šel rakom žvižgat.

Ustvarjalnost se zaveda hkratnega rojevanja in umiranja, vseh ljudi, vseh časov. Je pogovor z Drugim, ko tako posameznik kot tudi občestvo v svoji dejavnosti upoštevatava ljubezen in se ozirata k Drugosti. Ta je slutnja o neustreznosti razmerja med našimi hotenji in našimi dejanji. Osebnosti, individualnosti ni, če ne iščemo različnosti najprej v samih sebi. Ki se izraža kot človekova spremenljivost. Kot človečnost različnih oseb v eni.

Te se žal predstavljajo kot v sebi zaključena, drugim prijetna – persona.

Razkrinkavanje paradoksa o hkratni enovitosti in razcepljenosti dejavne osebe je vir dramatičnosti. Zgodba kot posnemanje resničnosti ter obenem kot zadovoljevanje resnice, zgodba kot pravica do ekskluzivnosti, kot uklenjenost v čas brez iskanja drugosti – ta pa terja pripravljenost na ljubezen in celo na žrtvovanje –, zgodba kot ideologija identifikacije z videzom o oprijemljivosti tega sveta, je lahko, potem ko je njeno neustreznost razkrinkavala postmoderna, verjetno le še zgodba o spremembah v človeku. O razmerjih med osebnostmi njegove notranjosti oziroma o odnosih notranjih osebnosti, ki se pojavljajo iz različnih časov in se stikajo med sabo v sferi zunaj realnega časa. Njihova dejavnost kot globlji model, odsev, izraz procesov dojemanja sveta je lahko konfliktna, a je obenem iz kaosa različnih lepot iščoče iskanje celote.

To je tisto, kar sem raziskoval v trilogiji znotraj sklopa dramskih tekstov *Imena igre*.

Kar sem iskal v dramskem tekstu *Zalog*. Pri tem, da *Zalog* (deloma tudi *Imena igre*) izhaja iz povsem konkretnih okoliščin ter oseb. In je silovit odziv na simulaker o samostojni Sloveniji kot urejeni državi. A tudi ta dejstva so v njem prepletena z iskanjem Drugosti. Po eni strani ob prehajanju v irealno podvajanje ter spremembo v notrini tega, kar se je dogajalo v prvem delu, po drugi strani pa kot struktura sonetnega venca, ki bi sam zase poskušal biti avtorjev *Testament*.

Ne zavedamo se, kakšni epohalni premiki so se dogajali z nastajanjem budizma, z grško filozofijo, s krščanstvom. Če le v grobem označim troje procesov, s katerimi je človeštvo začelo prehajati iz obdobja – tiranov. Ko bi se vživeli v čase, kakršni so bili pred tem, bi dojeli, da je bil človeški svet takrat, kot je lahko zdaj – hitlerjevski.

Zato je nujna – renesansa. Globlji premiki v zaznavanju, v prezentacijah in perspektivah sveta. Ne z množicami, ampak v posamezniku. Prav zadnje

pa je nemogoče razviti v okviru posameznih življenj v tolikšni meri, da bi drugačna, drugostna komunikacija med posamezniki lahko prešla v občo.

Véliko vprašanje človeške misli je v tem, da ostaja vselej v razkoraku s tokom dejanskega časa. Ta razcep poskušamo premagati na različne načine. A bitna prizadevanja v teh procesih žal vztrajajo, hote ali nehoti, pri doseganju identitete med označevalcem in označencem. Ta človekov "trud" je zaman. Bistvo pojavov ni v skladju z izhodiščem opazovalca, tudi če je ta – po dognanjih sodobnejše fizike – njihov kreator. Ker se človek kot virtualni demiurg v sebi lastnem, neizogibnem času razceplja, preganja sebe samega od enega opazovališča k drugemu? Norost? Treba jo je zdržati. Morda to zmore le umetnost. Kot model takšnega multiplicirajočega se opazovanja? Prav v tem je njena vrednost. V njenem iskanju poti v neidentitetno mišljenje. V odpiranju Drugosti. Tistemu, kar ni svet navideznih resnic človeka in njegove narave.

Je takšna renesansa, prerojenje, možna?

Vznemirljiva utopija. Popolnoma nehermetična. Razprta do amena.

Ker se torej zgodba, če je sama nase nanašajoča se struktura, zaklepa v identitetnost mišljenja, lahko iz nje izstopimo le z razstavitvijo oseb. Ob takšnem gledanju in občutenju se v ustvarjalni proces nujno vključujejo prvine, ki jih poznamo kot fenomenologijo glasbe. Tudi sfer, ki jih sama odkriva v sodobni dinamični arhitektoniki navideznih neskladij. To pa je tisto, iz česar raste govor in kar sem poskušal opredeljevati na prejšnjih straneh. Zato je pri tem posebno vprašanje, kako v zgodbo vključevati neposredni govor, dialog. Ali drugače. Gre za to, kako doseči iskrenost njunega "subatomskega" nastajanja na razvodju med kaosom in strukturo.

Še posebej, če naj bi govor živel v gledališču. Se zato lahko pojavlja tudi kot podoba, prizorišče golote, ki je izhodišče določene misli? Ali zgolj kot gib, ki je podoba notranjega dialoga? Konkretistična izkušnja s projekti me prepričuje o tem, da je iskanje možno v izpostavljeni, mejni, marginalni situaciji. Takšno antiekskluzivnost pa spet lahko utemeljuje le stvarnost dejanskega, tudi vsakodnevnega življenja. Osebe in situacije – tiste, ki so gonilo zgodbe – v mojih besedilih so včasih dobesedno presnete iz dejanskega življenja. Da iz tega ne nastane mimetizem, pa naj bi bila vselej prisotna samorefleksija. In – ontologija nastajanja snovi za predstavo. Ali katere koli ustvarjalnosti v območju umetnosti. Združevati torej različne ravni. Tudi preliv in montažo sprememb kot gradnikov antizgodbe. Ki jo še vedno iščem kot giblјivost dramskega oziroma gledališkega izraza.

Tudi v ironiji ali humorju. Kot groteskno prevozno sredstvo osamljenca, ki je zagnal svoj križ v brezno hermetizma in sedel v dramo. Kam? Nasedel v besedilo, ki ga poleg tega tu končujem. *Vehikel*.

Ki ga bo bral kdo? Ki ga bo videl kdo? Motrilci, razmejevalci?

Stiska, ki jo povzroča križ, ko z leti absurdno raste iz območja med kolki v srce, pljuča in glavo, ostaja. Kot opomin. Vselej znova, vselej od začetka. Ne odnehaj! Mojbog, do kdaj? Resničnejša olajšanja pridejo, ko naletim na knjige o znanosti, ki so relevantne, a dovolj razumljive moji umski begavosti in fantastiki. S katero bi začel? Najprej je bila pravzaprav filozofija. Jo bom izpustil. Ker v kontekstu mojih razmišljanj ter ob svojem zaostajanju v relaciji s svojim časom ni toliko vznemirljiva, kot bi lahko bila. Težko bi naštel vse tiste avtorje in področja, ki so vplivali name v začetkih mojega opletanja s križem. Naj raje omenim tri slovenske avtorje, ki so v zadnjem desetletju napravili name močan vtis. Ki potrjujejo, da je kljub vsemu v našem prostoru nekaj, zaradi česar je vredno vztrajati. Torej. Mitja Peruš, *Vse v enem, eno v vsem* (DZS, 1995; neverjetno, DZS. Je bil že takrat drzen oznanjevalec, spremembar? Dvomim. Mislim, da je bil še prerok, in ne že krokar. Odvisno, kako gledamo na čas. Kot na hip ali kot na večnost? Kot vse eno v vsem, kot vsem vseeno?) Andrej Detela, *Magnetni vozli* (Littera picta, 2002). Tomaž Sajovic, *Jezik med umetnostjo in znanostjo* (ZRC SAZU, 2005). Naj jih citiram? Povzemam? Zakaj? Berite jih! Hermetično? Kakor kdaj. Pri prvem avtorju sem matematične zadeve – šprical. A te knjige so med drugimi nekakšni moji sogovorniki in so, seveda ob množici dogodkov, izkušenj, precej vplivale name in na moje pisanje v zadnjem času. Posebej me je pri njih vznemirilo to, da sem marsikaj od vsega slutil že prej. To mi utrjuje vero.

Vase?

Vendar naj se na kratko posebej dotaknem *Jezika med umetnostjo in znanostjo* (Sajovic). To vprašanje namreč potrjuje eno izmed glavnih poti na moji pustolovščini s križem. Uverja me tudi, da nisem kriv. Ker uporabljam različne jezike. Ker resnica ni dosegljiva. Tudi zaradi naše neustrezne vpletenosti v opazovanje. Ker jezik vsebuje s človekovega gledišča naravni potek dogajanja, stvari pa so v resničnosti naključne, kontingentne. Ker jezik vsebuje po eni strani časovno enosmernost, po drugi pa dovršnost in nedovršnost. Jezik je lahko samostalniški ali stavčni. Torej eliptičen ali literatsko, iz empiričnega načina mišljenja izvirajoč, jasno izdelan. Dialog v življenju pa je v veliki meri eliptičen. Pojavlja se iz nerazvidnih, podzavednih osebnostnih struktur ter sega v tok časa, v svoje minevanje. V tem smislu je v daljni zvezi s kvantnim dogajanjem. Po drugi strani pa se jezik kot takšen lahko bliža iskanju resnice o svetu prav s svojo metaforičnostjo. S hkratnostjo strukture in z nedoločljivostjo kaosa.

Vse to kaže v smer, da je beseda – v konkurenci s podobo, ki dominira v sodobni tehnologiji in tudi že v načinu razmišljanja – temeljnejši vidik

naše biti in bivanja, kot se je začelo dozdevati s postmoderno. Ta upošteva nedoločljivost stvari v času in se temu predaja. Pozablja pa na to, da je del vsega tega in zmuzljivi vir tudi subjekt sam. S svojimi orodji prediranja v svet, katerih eno je beseda. *Hybris*, ki ga je v določenem obdobju v človeku povzročala njena zapeljivost, se je v zgodovinskih dogodkih prejšnjega stoletja razpletel v tragiko ogromne množice posameznikov. Usode, ki nam danes skoraj niso več mar.

Naj se za hip še enkrat vrnem k fiziki. Naj, konec koncev vseeno, citiram (po knjigi Tomaža Sajovica) B. Greena: "Po kvantni mehaniki se vesolje razvija skladno s strogim in natančnim matematičnim formalizmom, a ta okvir določa le verjetnost, da se bo neka prihodnost zgodila – ne pa, katera prihodnost prihaja."

Če naj poskusim povzeti to, o čemer sem pisal v zadnjih odstavkih, se ne morem ogniti mnenju, da je umetnost, ki zasleduje svoje negotovo občutje o posamezniku in svetu v smeri doslej nakazanih vedenj v znanostih, tista, ki lahko išče verjetnejše odgovore o resničnosti ter pogojih njene resnice.

Naj še dodam: v zvezi s povedanim ima gledališče in z njim dramatika, spet kot področje vpraševanja o besedi in govoru, izvoren položaj.

Zakaj?

Zaradi odzivanja, ali v naravi, ali v človeku, ali drugega v drugem, ni vse-enosti. Zato nastane situacija. In se razvije razlika oziroma ovira, strukturira se odnos, z njim komunikacija, hkrati pa se diferencirana enota že spreminja v nasprotja, razpada v konflikt, v dramo. Beseda vsebuje ves ta proces.

Ob tem pa se pojavi vprašanje. Kaj je tisto, kar je začetni odziv? Božje?

Gledališče, njegova komunikacijska struktura, subjekti v njem, skupnost, v kateri deluje in se odziva na njena temeljna vprašanja, vsebuje v dvojnosti, v ambivalentni spremenljivosti posameznikove individualnosti, vse v enem, eno v vsem. Tisto, kar so magnetni vozli med mrtvo in živo naravo, kar je dovršnost in nedovršnost časa ter s tem neizrekljivost odzivanja na vso to kompleksnost, ostaja v predstavi o svetu kot vprašanje o Bogu.

Zakaj je takšno gledanje tako tuje vsakomur, s katerim sem poskušal govoriti o tem? Zakaj je razglabljanje o tem tako težko brati? Razumeti? Nekaj skupnih točk v zvezi s tem sem našel v knjigi Jaceka Kozaka *Privlačna usodnost: subjekt in tragedija*. Seveda v knjigah Tarasa Kermaunerja. Tudi v nekaterih predstavah režiserjev slovenske mlajše generacije. Razen Jerneja Lorencija sem jih doslej tako ali drugače že omenjal. Kolikor vem – z njimi sem včasih v kakšnem kontaktu – o mojem pisanju ne vedo nič. Sem za to kriv jaz?

Na srečo mi je dano, da vztrajam in pišem.

Ob tem bi hotel, da bi bilo v besedilih veliko osebnega, mojega. Tudi to je razvidno iz tega eseja. Toda. Je tisto, kar so moje izkušnje, kar sem dejanskega doživel, lahko zanimivo, berljivo, gledljivo? Ne vem. Zato, vsemu navkljub, ostajam tudi pri zgodbi. Čeprav nerad. Zgodba velja vseskozi za osnovno podstat, za *métier*, ki ga lahko pridobimo v različnih tečajih, a tudi na visokih šolah. To je prav. Sem proti amaterizmu. Navsezadnje je ena mojih prvih skrbi na začetku dela s študenti prav to, da spoznajo nujnost komponiranja dogodka v dejanje, ki ima svojo časovno in prostorsko strukturo. Funkcionalni smisel zgodbe je, da vzpostavi širše vidike v begu, nepreglednosti in ozkosti osebnega časa. Vendar je ustvarjalni vidik s tem, da zgodba postaja avtorjev osebni problem, dandanes tudi vprašanje svojega nastajanja, svojega biti in ne biti. V tem je avtorjeva odgovornost.

Toda. Kaj počenjam sam? Ne gradim tule nekakšnega majestetičnega kenotafa svoji kdo ve kakšni neodgovornosti? Sem vselej ravnal odgovorno? In imam zdaj pravico razsojati o notranji zgodovini neke zgodbe? Mar nisem nekoč na primer, sicer kot precej mlad igralec, morda še študent, a vseeno že stremeč k "visoki umetnosti", naredil na odru bedastega prekrška? Gostovali smo v Mengšu. Seveda ni bilo ne duha ne sluha o komedijskem gledališču, kakršno se je danes tam razbohotilo. S prvotnim Mladinskim gledališčem sem bil eden izmed gusarjev na *Otoku zakladov*. Spet enkrat smo se ukvarjali z alkoholno opojnostjo. Tokrat pred predstavo. V trenutku, ko smo mi razbojniki pridrli na oder, sem zakričal: "Živela revolucija!" Ne vem, če so mladi gledalci opazili, da je kaj narobe, navsezadnje je bil to takrat v času še ne tako oddaljen vzklik. Med igralci je pač nastal smeh, nered, bilo je nekaj pobegov z odra. Vse to bi še nekako šlo. V gledališčih se je vselej dogajalo kaj podobnega. Grdo pa je bilo, da je temu dogodku čez nekaj dni sledil nekakšen upor tudi na moji osebni ravni. Ne vem več točno, kako je bilo s tem. Vsekakor sem se s sprenevedavim zagovarjanjem svojega dejanja, surovo, s kričanjem razšel s tedanjo voditeljico Mladinskega Balbino Baranović. Spremljala me je od mojih začetkov pri nji, od mojih najstniških let. Bila mi je naklonjena. Od takrat je skoraj nisem več srečal ali videl.

Lahko ta zapis velja za opravičilo?

V življenju izdajamo. Tako ali drugače. Hote ali nehote. Zavedno ali pa tudi ne. Kdo lahko priča o tem? Ali vsaj o takšni situaciji? Zgodba vendar.

Najbolj neposredno, ko jo v gledališču vidimo v času in prostoru, z besedami, ki ne izrečejo vsega, a vzpostavijo odnos neposredno, v vsej kompleksnosti. Pri tem pa je temeljno, da tisti, ki predstavljajo takšno

situacijo, živijo z njo iz sebe samega. Sicer tudi “zgodbe” ni. In tudi to je tisto, kar poskušam vselej znova razmišljati skupaj s študenti. Vtis imam, da vsaj kdaj pozneje vse to dojamajo. Morda pa ne. Če je tako, spada to h – križu. Sem kriv zanj? Dvomim. Res pa je, da sem na takšna razmišljanja od akademjskih kolegov doslej dobil zelo malo odzivov. Tudi zato pišem eseje? Tudi zanje?

Je tole v resnici nekakšno spakljivo moraliziranje?

Je moj ali sleherni moralni relativizem odsev narave? Torej resničnosti? O svojih vetrnjaških prigodah in resnejših problemih s prejšnjim režimom sem tudi že pisal. Glede tega, da resničnih posledic zame ni bilo, pa je poleg drugih razlogov možna še neka hipoteza. Vselej, kadar sem bil kjer koli v inozemstvu, sem poskušal hvaliti svojo državo. Nikdar nisem hotel omalovaževati primitivnosti in revščine na nekdanjem jugu. Sam sem bil občudovalec neposrednosti naših južnih bratov, čeprav sem bil z njimi raje le krajši čas. Režima pa načelno tudi nisem izrazil kritiziral pred tujci. Čeprav sem v sebi vedel o njem – vse. Tudi o tem “vse” sem že pisal. A kdo ve, morda se mi nikoli ni zgodilo nič politično neprijetnega tudi zato, ker so kakšni špiclji poročali, da sem zunaj domovine patriot? Sem torej izdajal sebe namesto očetnjave? A naj po drugi strani ugotovim, da smo tisti, ki sicer nismo z neposrednim uporom delovali proti režimu, čeprav smo kdaj zaradi svojih stališč tudi potegnili kratko, po svoje pripomogli k njegovemu razkroju. Na različnih področjih so ljudje vztrajali, uporno iskali svojo, izvirno pot naprej, s tem pa so vplivali na to, da se je začelo izkazovati, da strogo enostrankarstvo ni edina smer. To je med drugimi vplivi prenikalo v duše vodij in členov tedanje politične združbe.

Naj torej s svojim delom, ki ne prinaša klanovskih pridobitev, vztrajam tudi zdaj? Ko je vse drugače. Imamo demokracijo. Jaz pa sem kriv, da njene globlje vsebine in s tem problema njenega obstoja, predvsem pa zveze z vsem, kar sem globokoumnega o človeški situaciji v svetu že izrekel, ne znam opredeliti. In s tem dopolniti podobe sveta, ki naj bi mu s svojim – zdaj že izrabljenim – križem v tem eseju pomagal.

Naj vseeno poskusim. Demokracija nas zavaja k občutju, da čas dela za nas. Nikoli ne pozabimo na strahotne retrosunke, ki smo jim bili priča v prejšnjem stoletju. Kdo nam zagotavlja, da tega v povsem drugačnih, nepredvidljivih in nepredstavljivo hujših okoliščinah ne bo več? Nekoč, ne vem kje in kako, sem pisal o ljubezni kot skupinskem občutju. Kako neki naj bi vendar do tega prišlo? Že ljubezen do ene osebe, do Drugega kot drugega, je dosežek. Ko je navezanost človeške dvojice enkrat kot občutje prešla živalsko avtomatskost, prešla ritualnost, presegla arhaično pogodbenost, so se ji odprla pota k tistemu, kar je obstajalo v skupnosti

kot žrtvovanje za klan, pleme. Združevanje žrtvovanja in povezanosti dvojice je kot milost, v kateri se razpre obzorje ljubezni. A ta doslej ostaja na ravni osebe. En sam je sposoben ljubezni in žrtvovanja za skupnost. Ta pa tega nikakor ne zmore. Vselej znova se lahko vrne na sistemsko organizirana stanja živalske narave, ritualnosti, skupnostne zavezanosti. Subjekt kot nepredvidljiva, kompleksna, spremenljiva entiteta z individualnimi potezami, ki so zbirka takšnih ali drugačnih genov, se v skupnosti načelno vede samozaščitniško. Vselej si nadeva krinko, ali zavedni vzorec obnašanja ali nezavedno persono.

V dialogu z Drugim pa se lahko zgodi tisto, česar sicer od sebe ne pričakujemo. Odprtost do skrajnih možnosti.

Kdo torej v resnici sem? Kako se bom odzval na nepredvidljivo situacijo v skupnosti, skupini ali občestvu? Kako se moj odnos do narave, sveta, spoznavanja lahko prilagaja resničnosti? Kako naj posameznik določa resnico vseh teh silnic?

Subjekt je v demokraciji prav tako nedoločljiva entiteta kakor – Higgsov bozon. Kdo? Kaj? Ne znam razložiti znanstveno. Za katero znanost gre? Družbeno? Ne. Za fizikalno znanost. Fizika in družba?! Zakaj ne? Oboje je, kot vemo danes, nepredvidljivo. Morda je v njunem skupnem opazovalnem obzorju vir nekega novega spoznanja. S tem pa tudi drugačnega razumevanja samega sebe v skupnosti. Higgsov bozon je namreč hipotetični kvantni delec, ki naj bi bil odgovoren za zlom časovne simetrije in za rojstvo mase v subkvantnem svetu.

In zdaj? Ne vem. Zgoraj zapisano se sliši fantastično, zame – lepo. Kdo mi lahko dokaže, da med družbeno in subkvantno sfero dojemanja ni zveze? Kaj vse se je izkazalo za uresničitev hipoteze! Včasih se celo slutnje iz poezije spreminjajo v dejavne resničnosti. Zakaj ne bi nekoč dojemali posameznika kot potencialnega dela bitja, katerega bit je bitje sveta!?

Kdo ve, kje je še ta nekoč?

Ostaja nam, da nekje v sebi iščemo naprej. Z neizprosnostjo do sebe in do opazovanja sveta. V umetnosti, v drami. Morda se bo slišalo čudno, ampak antika bi morala biti zgled. Tedaj je bila véliko vprašanje poglobitev v usodo. Naša naloga je, da iščemo skupni vir vseh opazovanj, na vseh področjih, na vseh ravneh. V tej smeri naj bi nosili križ. Vse dotlej, da se kot svetovna skupnost približamo jeziku, ki v svoji različnosti odkrivajo bit kot dramatsko entiteto sveta. Kot pot v Drugost?

Ali pa nas bo prej zajel svetovni požar.

Je kakšna bližnjica? V predanosti v ljubezen?

Ljubezen? Kakšna intima! Nespodobno. Neobičajno. Mučno. Ker si poskušam sneti krinko svoje osebnosti, persono. Zakaj bi torej kdo bral o tem. Sprenevedanje o drzni iskrenosti. Iskrenost!

Slekel bi se še. Svojih usranih gat pa v naši prestolnici na Prešernovem trgu ne bi razstavljajal.

Ah, ti Slovenci. In njihov strah. Komaj lahko opazimo občo kulturo, ki bi vzpostavljala kritično zavest o odgovornosti vsakega posameznika do svoje besede. Vsakršna politika, na kateri koli ravni, celo tista zasebna, bi lahko izhajala iz tega. Vem, moja videnja so nepraktična. A vendar. Dokler se ne vzpostavi splošna kultura, katere cilj ni osvajanje, ampak enakopravna komunikacija oziroma dialog z ustvarjalnostjo, ki si postavlja vprašanja o svoji biti ter s tem odgovornosti, si tudi bistvenih tako imenovanih razvojnih vprašanj ne moremo zastavljati.

Politika in kulturnost naše dežele si v sprenevedanju ene o drugi nista vsaksebi. Družno jahata isto Krpanovo kobilu. In se tihotapita skozi bedo svojega odzivanja na lastni in širši svet. Da smo se strahu kdaj otresli, ker smo butnili po kakšnem Brdavsus, je možno, a tista korajža je bila vselej do sebe nekritično slepilo o – času. Še posebno – in to je zanimivo ter paradoksalno –, ker slovenska plazmična duša še vedno ne verjame v svojo državnost kot, jebi ga, tako pač je, neko nujno strukturo.

Prastrah. Nekoč se je zgodilo, nekje v Gosposvetskih časih, in potem je ostalo z nami skozi vse naše bivanje. Razkol. Stalne razmejitve, zemljemerstvo duš. Oni, naši. Le nekajkrat so silnice skupnosti zmogle dovolj samostojne in skupnostne energije. Morda nas je ločevanje kljub majhnosti ohranjalo vsaj v takšnem dialogu, ki je ustvarjal dovolj obstojno kulturno klimo. In s tem našo trubarjevsko nacionalno podstat. Ali pa je – bolj verjetno – kot zamejeno umovanje prispevalo predvsem k veri v svojo nebogljenost. Navsezadnje, to so znane zadeve. A kot zavesti nacije, kot zgodovinske strukture, kot samoobčutja jih ni. Pa tako kompleksno, nenavadno, razburljivo, tragično je bilo vse to! Raje – bluzimo. V nekih prerekanjih. Ne da bi se hoteli zavedati svoje izvirnosti. V dobrem in slabem! Poznamo tisti presneti kulturni boj in generacijske konflikte. In raznovrstne proslave. In ponos na to, da se sami sebi zdimo nekakšno izjemno ljudstvo? Se najdejo, posamezniki! Ja. Ni pa splošne volje po vstopanju v bit in bistvo ter s tem v individualizacijo in samozavest. Raje jadikujemo, oh, kdo in kako naj nas promovira.

Imeti vizijo! Stokrat premeta sintagma v političnih čeljustih. Ampak nikoli nič konkretnega. Seveda. Ker ni paradigmatičnega mišljenja. Vedenja o širših časovnih dimenzijah in kompleksnosti lastnega družbenega bivanja. Strah pač. Strah, tudi pred odgovornostjo. Prevzeti nase med drugim neoprijemljive reči. Kot je kultura. Ki predira skozi videz samozadostne nacije, najprej pa same sebe. To ves čas poudarjam. Ja. Ponavljam.

Ne razumem, kako se mi je lahko dogajalo, da sem nekoč ne vem kolikokrat z vso predanostjo, dobro voljo in zavzetostjo šel v projekt, ali v ne-institucionalnih teatrah ali v Drami, vselej pa sem bil močno razočaran, ker nekako ni bilo podobno močnega odziva režiserjev, včasih tudi preostalih sodelujočih. Morda je bil – glede režiserjev – razlog tudi v tem, da so me nekako občutili kot delojemalca, imeli so svoje skrbi v boju za uveljavitev, sam pa sem že v izhodišču na stvari gledal kot na skupno ustvarjalnost. Resda sem po eni strani vase zaprt, včasih celo plašen ali vsaj previden, vendar tudi pripravljen na – vse. In res je, da sem tkal komunikacijske niti predvsem, kadar sem se ga napil. V globokih nočeh. Čeprav spet nisem postaval za šanki, kramljal o vsem mogočem, zbiral koristnih podatkov, se posvečal opravljanju ter s tem samopromociji. Igralstvo, sem mislil, naj se kljub vsemu, prej ali slej, izkaže na odru. Ne pa s štos, norčevanjem in postavljaštvom v zasebnem življenju. Seveda so bila moja predvidevanja brez realne podlage. Če je kdo kdaj vedel zanje, je pozabil na to. No, za pozabljenje sem kriv, saj sem čez čas vso energijo osredotočil na pisanje. A res je tudi, da na vseh področjih, kljub zadržanosti, večkrat reagiram naivno ali vsaj prostodušno in nenadoma netaktno grobo. Vse to marsikoga iritira. Od tod tudi obilo natolcevanj o meni. Pogosto sem jih slutil, večkrat pa tudi zvedel zanje. In to v gledališču, na AGRFT, a tudi na literarnem področju. Z nekaterimi, predvsem z režiserji, je odtujitev šla do roba mučnega. Res sem kdaj v pijanosti komu kaj očital, ne enkrat koga tudi fizično napadel zaradi občutka ali védenja, da je zavestno stopal v manipulacije. Z ljudmi ali tudi s tedanjo politiko. Posebna korajža pač. Ki je nisem – doumel. Sem pa z leti spoznal, da je “režiserska” izjemno trda. Tam je tako, da ali jaz tebe ali ti mene. Morda še posebej v slovenskem prostoru. Sam na svojem področju nisem tako ravnal. Poštenost? Naivnost, slej ko prej! Režiser živi v nenehni evforiji. Ki je pri vsakem različna. Razpolagati s podatki, z ljudmi ter oboje ves čas premišljeno uporabljati kot osvajanje in zapeljevanje, pri tem pa ne izpustiti niti minute za promocijo. Že samo to terja vsega človeka, kaj šele dejanska ustvarjalnost. A kot dramatika me je osupnilo, kako se lotevajo besedil oziroma kakšen je njihov odnos do – neznanega. Podoben kot v založništvu. Dokler ni “kemije”, ni nič.

Vendar je v splošnih slovenskih razmerah, v katerih, kot rečeno, ni prodornih vizij, vseeno osupljivo, kolikšna ignoranca obstaja – v gledališču na splošno – v odnosu do slovenske dramatike. Spominjam se, da so se v ansamblu (seveda nimam v mislih Odra 57, Pekarne in Gleja), ko sem bil še začetnik, držali za glavo, če je bil na repertoarju slovenski tekst. Menda je v glavnem še vedno tako.

Pri tem ne gre le za sodobno slovensko dramatiko, ampak še bolj za starejšo. Celo do Cankarja, ki je edini zveličavni avtor (kot da bi njegova dramatika nastala iz nič, kot da bi ta ptič feniks vstal iz pepelne pokrajine slovenske kulture in zavedanja, v katerem ni bilo ne Vošnjaka, ne Kristana, ne Kvedrove in še koga), ni zaupanja. Vzemimo njegove *Romantične duše*. Mene je to besedilo od nekdaj vznemirjalo. A vselej sem ob omembi naletel dobesedno na posmehovanje. Zdaj pa je Sebastijan Horvat naredil sijajno predstavo. Kako to?!

Enostavno. Vstopil je v notranjo bit teksta in v njej našel občo, človeško in umetnostno zvezo z brezčasnostjo, s tem pa paradoksalno neposredno z našim časom. Menda je pred leti že Dušan Mlakar postavil dobro predstavo *Romantičnih duš*. A zakaj to ni spremenilo odnosa do te drame?

Predvidevam, mislim, da je vzrok spet slovensko banalen. Dramatika je, to vemo, resnično zahtevna literarna zvrst. Ne bi se tokrat obširneje spuščal v razloge za to. Naj poudarim, da dramatike ni brez dveh silnic. Avtorjevega miselnega oziroma filozofskega izhodišča, takšne ali drugačne, ali razvidne ali v suspenzu izražene, odgovornosti do družbenega konteksta ter zavedanja, da konkretne osebe, ki živijo na odru s časom in prostorom, v svojih odnosih, stališčih in dialogu izražajo svet in ne predvsem avtorja ali sebe ali kake ideologije. Z vsem tem je gledališče iz trenutka v trenutek osvobajajoča komunikacija neke skupnosti.

Začetek skupinske ljubezni?

In prav tu nekje se pri Slovencih zatakne! Kako vendar naj bi kdo izmed nas bil tisti, ki o takšnih zadevah nekaj ve in čuti. Ki si drzne biti zahtevnejši od tistega, kar je v našem življenju preprosto, ter se vtikati v globoko zakopano in z milo pokrajino prekrito krvavenje duš. Komedija, to še! V Smoletovi *Antigoni* ni rečeno tja v en dan: "Življenje je preprosto in veselo." Zanimivo, tako je bilo v Dominikovem času in zdaj ni nič drugače. Kajti ljubo življenje naj nas vendar odvezuje kakršnih koli intimnejših odnosov s časom, preteklim, prihodnjim. Tu smo, za vselej brumni, in to je dovolj! Kdo si vendar drzne terjati, naj se ubadamo z drugimi, drugačnimi. Nas ne brigajo druge kulture? O, uvoz njihovih umetnosti, če so priznane, to že! Ampak da bi Slovenci zmogli sami, z zavestjo o pripadnosti skupnemu, a v sebi tako različnemu svetu, zastavljati vprašanja o čudovitosti in hkrati bridkosti bivanja, bognedaj. Te odgovornosti pa ne!

Kdo ve, morda nas bo Evropa stisnila v kot, da bomo med samopomilovanjem in zavistjo pobegnili k veri vase. Daj! Bog!

To, da slovensko gledališče ne dopušča razvoja lastne dramatike, ki bi segala globlje v dinamiko naše biti, slovenske, evropske, svetovne, ker

se ozira po zunanosti tistega, kar zmore zaznati v sicer izvirni kvaliteti drugih, ovira splošni razvoj slovenske kulture. Dramatika, in z njo njeno gledališče, je bila vselej eno bistvenih izhodišč kulturne identitete. Brez nje nas ni. Na katerem koli področju smo s tem pravzaprav le zanimivost in ne dejavnik.

Ob vsem tem se po desetletjih končno znova vzpostavlja vprašanje igre kot takšne. Morda prav zaradi dekonstrukcijskih procesov v umetnosti, v katero kljub vsemu ob celostnih pogledih na svet prodira tisti postmodernizem, ki ni fascinacija z eklektičnostjo, ampak iskanje zvez ter razmerij med kulturo, znanostjo, med nanotehniko in Higgsovim bozonom, med genetiko in umetnostjo. Kot poskus preseganja metafizike. Kajti igra je dejavnost, ki obstaja in hkrati ne. Ki je konkretna in obenem splet idej, ki je onkraj sanj, a hkrati tesno zvezana s kompozicijo dejanj v času in prostoru. S tem v zvezi lahko vnovič poskusimo premisliti "vlo-go" igralca. Nedavno sem v neki strokovni diskusiji slišal mnenje, da je igralec simbol, ki naj povezuje avtorja in občinstvo. Kako neki? Prav tako bi lahko rekli, da je idol ali diabolik. Če za silo prevedem, torej sveti lik ali vražji posrednik. Skratka, zvezdnik?

Veliki pedagogi igre, Stanislavski, Mihail Čehov, Strassberg, Grotowski in drugi, vsi so iskali premik v dojemanju igrilstva. Še posebno daleč je prišel Grotowski, saj je vire igre zvezal z življenjem samim kot ustvarjalnim principom širšega bivanja. Še vedno pa razumevanje njihovih iskanj po večini ostaja pri vprašanjih tehnike. Čeprav so se ti iskalci poskušali dokopati do tega, da vsak posameznik, igralec torej, deluje v skladju s svojo osebnostjo. Da pa z delom na sebi iz njenih temeljev išče skupni vir katere koli človeške lastnosti, odnosa, dejanja. Igralec je izjemno kompleksna, v sebi raznovrstna, odprta – forma. Njegova konkretna umetnost govori z jezikom biti. Ta pa zajema govorice vseh in vsega. Zato ni posrednik, ampak tisti, ki izraža bit, bistvo in nam sporoča, zakaj je resničnost neomejena in kako to, da resnice ni same po sebi. Je pa morda neizrekljivost božjega?

Sem torej res kriv, da nihče ne bere tega, kar pišem? Saj vendar vse, kar pišem, pišem zato, da bi govoril o tem, kako dojemam igro sveta. Kot delo zase. Kot odgovornost. Kot kaos in strukturo. Kot posameznika in obenem kot skupnost. V nenehnem dialogu.

A vselej znova je tu komedijantstvo kulturonoscev, kakršne je sijajno opisal Bulgakov. Režim je zdaj povsem drug, a njihovo srce je enako. In za čelom je prvi refleks pohlep. Po čem? Po bivanju, ne glede na kar koli.

Sem torej pred njimi kriv? Naj priznam? Ljubezen? Prikrito nagnjenje do žrtvovanja? Svoj pohlep po svetu?

Ni vse tako črno. Pred tedni sem nekaj dni bival v Čateških toplicah. Bil je čas, ko šole hodijo na večdnevne tečaje plavanja, spoznavanje drugih okolij in podobno. Izmenjalo se je morda tisoč otrok. Niti enkrat nisem opazil česa neprijetnega, prepira, šikaniranja, pretirane objestnosti. Neverjetna, kaj bi rekel, harmoničnost. Ja. Morda bojo te generacije kljub vsemu drugačne, bolj skladne s sabo in s svetom. Upajmo.

Da ne bo tako, kot se mi je zgodilo po operaciji kolka. Prišla je sestra, da bi previla moje noge. Dvignila je odejo in rekla: "Kaj naj zdaj s tacami crknjenega mucka." A tam to niso bile edine neprijetne besede. Zakaj? Morda je bila le šala? V zdolgčasenosti življenja? Ker se ne pišem Maček, ampak Muck?

Zavračam krivdo za svoje pisanje. Čeprav ostajam dolžan še mnogim. Dolžan, za kaj?

Kaj vse bi še hotel živeti! A ne več tistega, kar mi ni bilo ali mi ne bo dano. Hotel bi popisati, kakšna je bila kuhinja v nekdanjem rastlinjaku na posestvu mojih prednikov Fabianijev na Krasu, ki so ga požgali med vojno. Tla iz zemlje, na mizi pašta in vonj po vinu. Črvi v pršutu. Mati, ki je prišla tja iz Ljubljane negovat strica, pripoveduje, kako jo je ponoči v kamri nad kuhinjo, na zasilnem ležišču, zbudila podgana. Ropotaje je vlekla rožni venec, ki je bil narejen iz nekih jagod. Hrana na zalogo.

Kako rad bi živel s tem, kar je bil notranji svet mojega očeta. Doživel je visoka leta. Bil je v prvi vojni in je doživel še našo desetdnevno. Na začetku druge pa so ga med razpadom takratne vojske hoteli ustreliti. Ni namreč zgradil pontonskega mosta. Čeprav je bil inženir. A kaj, ko le na področju agronomije. Pobegnil je iz Bosne, prišel do nekega duhovnika, ta mu je dal svojo obleko in tako se je prebil naprej. Menda se je takrat zaobljubil Bogu.

Naj se zaobljubim tudi jaz? V teh letih? Da bom iz dejanskih usod govoril o sebi in svetu? Bom še zmogel? Biti, ne le iz muk, ampak kristjan?

Da bi bil ta esej zadnji! Da bi lahko bival le še kot razprta zgodba. Ki mi je ne bi bilo treba zagovarjati. Takšnega, kot sem, me sicer res preganja zapletenost govora. In me razceplja ljubezen do njega? Morda. Vendar. Za vse to. Vsaj za to, zavračam vsako krivdo.